

IZUČAVANJE ŠATIBIJE I SEDAM KIRA'ETA U BOSNI I HERCEGOVINI

Alija RAHMAN
Džamija Kralj Fahd Sarajevo
alijarahman81@gmail.com

SAŽETAK: Cilj ovog rada je bio istražiti rukopise *Šatibije* i referentne komentare na istu koji se nalaze u arhivi Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu. Rezultati istraživanja su nam ponudili odgovore na neka značajna pitanja poput: Zašto je u Bosni i Hercegovini umnogome više i češće zastupljeno izučavanje sedam mutevatir kira'eta nego li deset s jedne strane, i s druge, zašto je u odnosu na druga kira'etska djela prema kojima se kira'eti izučavaju, neuporedivo češće njihovo izučavanje preko *Šatibije*? Hod kroz ovo istraživanje nas je doveo do podataka o prvom poznatom kurra hafizu u Bosni i Hercegovini. Također, ukratko smo se osvrnuli na trenutno stanje i perspektive glede izučavanja *Šatibije* i kira'eta Kur'ana Časnog u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *Šatibija, Gazi Husrev-begova biblioteka, rukopisi, kiraet, kurra hafiz*

Uvod

Izučavanje kira'etske nauke na akademskoj razini, kao i svake druge između ostaloga, jeste odraz sveukupne društvene, ekonomske, političke i duhovne zbilje i zrelosti društva. Odraz je to pozitivne ambijentalnosti zajednice. Zabilješke na sačuvanim rukopisima impliciraju očitu zainteresiranost i potrebitost ovdašnjih ulemanskih krugova za stručnom literaturom ovog tipa. Tu zainteresiranost potvrđuje i kontinuirano postojanje vrhunskih kurra hafiza – teorijskih i praktičnih poznavaoaca kira'etske nauke kroz minula vremena. Ovaj rad donosi uvid na dugi kontinuitet naučne živahnosti, propitkivanja i zagledanosti u znanstvene vrhove ovdašnjeg hafiza Kur'ana što se bez sumnje može tvrditi i u slučaju drugih znanstvenih usmjerenja. Na koncu, jasna je to slika kulturnih, društvenih

i obrazovnih obzorja jedne epohe u kojoj je uprkos nepovoljnijim infrastrukturnim, materijalnim i tehnološkim uslovima znanost cijenjena i kojoj se pristupalo s punom odgovornošću i posvećenošću za razliku od ovovremenih prilika i mogućnosti gdje, nažalost, sve češće svjedočimo zloupotrebama i falsificiranju, čak i tamo gdje zaista toga ne bi smjelo biti zbog posebnog *hurmeta* – svetosti pojedinih nauka, ako se uopće može i kazati da je neka nauka svetija od druge.

Prepisi *Šatibije*

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu raspolaže s 19 rukopisa *Šatibije* različitih prepisivača i iz različitih epoha. Ove rukopise je moguće pronaći pod sljedećim evidencijskim oznakama:

1. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 104, brojem rukopisa R799 i oznakom L.66.
2. *Kitabu-š-Šatibijeh fi-l-kira'ati-s-sebi'*, pod rednim brojem 105, brojem rukopisa R1995 i oznakom L.88.
3. Rukopis bez naziva pod rednim brojem 106, brojem rukopisa R1712 i oznakom L.112.
4. Rukopis bez naziva pod rednim brojem 107, brojem rukopisa R2027 i oznakom L.126.
5. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani*, pod rednim brojem 122, brojem rukopisa R3182 i oznakom L.70-102 (Katalog GHB, tom I: 2000:57-59,76).
6. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 1981, brojem rukopisa R2085 i oznakom L.68-77.

7. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 1982, brojem rukopisa R2477 i oznakom L.13 (Katalog GHB, tom III, 1991:22).
8. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6524, brojem rukopisa R7430 i oznakom 2.L.103b-145a.
9. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6582, brojem rukopisa R7622 i oznakom L.53.
10. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6583, brojem rukopisa R6770 i oznakom 1.L.1-79.
11. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6584, brojem rukopisa R6800 i oznakom 1.L.1-112a.
12. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6585, brojem rukopisa R6343 i oznakom 1.L.1-79a.
13. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6586, brojem rukopisa R5305 i oznakom L.42 (Katalog GHB, tom XI, 2003:110, 164-168).
14. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6587, brojem rukopisa R5563, i oznakom L.47.
15. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6588, brojem rukopisa R7978 i oznakom 1.L.1-43a.
16. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6589, brojem rukopisa R7980 i oznakom 1.L.1-33.
17. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6594, brojem rukopisa R4798 i oznakom 6.L.104b-146.
18. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 6937, brojem rukopisa R7624 i oznakom 6.L.59b-63.6. (Katalog GHB, tom XI, 2003:168-170, 175, 470)
19. *Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 9421, brojem rukopisa R9001 i oznakom L.48. (Katalog GHB, tom XVII, 2010:29)

Prepisi komentara Šatibije

Kada je riječ o komentarima *Šatibije* kojima Biblioteka raspolaže, došli smo do podatka da se u njoj nalazi ukupno šest komentara i to:

1. *Fethu-l-vesid fi šerhi-l-kasid*, pod rednim brojem 108, brojem rukopisa R327 i oznakom L.291.
2. *Kenzu-l-me'ani li Šu'leh el-Mevsili*, pod rednim brojem 109, brojem rukopisa R280 i oznakom L.229.
3. *Siradžu-l-kari'i-l-mubtedei' ve tezkiretu-l-mukri'i-l-muntehi*, pod rednim brojem 110, brojem rukopisa R4128 i oznakom L.186.
4. *Šerhu-š-šatibijeh li šejh Zade Muhammed ibn Muslihuddin el-Kodževi*, pod rednim brojem 111, brojem rukopisa R1553 i oznakom L.265.
5. *Šerhu-š-šatibijeh li šejh Zade Muhammed ibn Muslihuddin el-Kodževi*, pod rednim brojem 112, brojem rukopisa R1385 i oznakom L.204. (Katalog GHB, tom I, 2000: 59-62)
6. *Šerh Hirzu-l-emani ve vedžbu-t-tehani fi-l-kira'ati-s-seb'i*, pod rednim brojem 9422, brojem rukopisa R10377 i oznakom L.99. (Katalog GHB, tom XVII, 2010: 29-30)

Prvi kurra hafiz i vrsni poznavalac Šatibije u Bosni i Hercegovini

Navedeni rukopisi su u posjed Gazi Husrev-begove biblioteke prispjivali kao zadužbine, vakufi pojedinačno, što je vidljivo iz kataloških zabilješki o prispjicima istih. Neki od spomenutih, kako stoji u kratkim kataloškim opisima, potječu iz veoma ranog doba. Naime, jedan prepis potječe iz 746. h. g. ili 1345. g. Uz opravdanu pretpostavku da je ovaj primjerak, kao i većina nabrojanih, pisan rukom vrijednog prepisivača iz nekog dijela tadašnjeg muslimanskog svijeta, još zvanično neprispjelog na prostor Bosne i Hercegovine, ipak ostaje za razmišljanje: Kako su ti prepisi dospjivali u posjed ovdašnjeg čovjeka koji ih je kasnije, očito, uvakufjavao u Gazi Husrev-begovu biblioteku? Postojanje zainteresiranosti ili potrebe za istima bi mogao biti jedan od odgovora na postavljeno pitanje. Nadalje, ako je bilo potrebe za ovom vrstom literature, očito je bilo potrebe i za učiteljima i poznavacima ove znanosti. Navedeno nas vodi zaključku da tradicija izučavanja kira'eta i *Šatibije* u Bosni i Hercegovini seže zaista daleko u prošlost, što ćemo potvrditi u nastavku rada. Naime, u traganju za odgovorom kada i preko koga se Bosna i Hercegovina susreće s prvim učiteljem kira'eta Kur'ana i *Šatibije*, dolazimo do podatka o prvom poznatom kurra hafizu na ovim prostorima. Ne možemo kategorički tvrditi da u Bosni i Hercegovini i prije nisu hodili kurra hafizi, ali nam daje za pravo kazati da podatak o prvom kurra hafizu kod nas kojeg ćemo navesti ide najdalje u historiju, barem na osnovu onoga što je do sada otkriveno u arhivskoj građi. Dugogodišnji i jedan od najpoznatijih ovdašnjih istraživača arhivske građe na turskom, arapskom i perzijskom jeziku hfz. Haso-ef. Popara konstatira da je prvi kurra hafiz u Bosni i Hercegovini bio Muhamed ibn Omer ibn Hamza ibn 'Ivez, poznat kao Araphodža. On je u Sarajevu iz vlastitih sredstava dao izgraditi dvije džamije,

a za njihovo izdržavanje ostavio je vakuf. Riječ je o 'Arebi 'Atik (PožeGINOJ) i 'Arebi Džedid' (Karpuzovoj) džamiji. Prema tvrdnji hfz. Popare, Arap-hodža je još u ranoj mladosti postao kurra hafiz, naučivši napamet *Hirzu-l-e'mani* (*Šatibijju*). Napamet je naučio i fikhsko djelo *Kenzu-d-dekaik* od imama Nesefija zbog čega dobija nadimak *Fekih*. Poslije je stekao i titulu muhadisa, jer je pamtio sve vjerodostojne hadise Poslanika, a.s. U svom naučnom napredovanju je putovao po tadašnjim naučnim centrima muslimanskog svijeta i stjecao visoke kompetencije pred istaknutim autoritetima. Po svojoj učenosti postao je poznat, pa je često na različite načine bio angažiran kod osmanskih sultana kao savjetnik, ali i muftija i muderis pri različitim institucijama. U bici na Mohaču 1526. godine, kako navodi hfz. Popara, bio je u ličnoj pratnji sultana Sulejmana, odakle ga u Sarajevo dovodi Gazi Husrev-beg kako bi obavljao dužnost muftije, predavao u Firuz-begovoj medresi i širio islamsko znanje, između ostalog i znanje o kira'etima Kur'ana. Sarajevo je napustio 1530. godine i nastanio se u Bursi. Kao vrsni znanstvenik iza sebe je ostavio nekoliko pisanih i vrijednih djela iz oblasti jezika, hadisa, akaida, fikha, tesavvufa i alhemije. Imao je dvojicu sinova, Muhameda i 'Abdurreufa, koji su također bili poznati učenjaci i pisci. Oba Arap-hodžina sina su dolazila i živjela u Sarajevu, s tim što je sin 'Abdurreuf u Sarajevu živio duži period, gdje je kao istaknuti učenjak bio muderis u Gazi Husrev-begovoj medresi, potom sarajevski muftija i učitelj mnogih tragalaca za naukom. O kakvom je učenjaku riječ govori i činjenica da je 'Abdurreuf nakon odlaska iz Sarajeva bivao u mnogim mjestima postavlján kao muftija,

kadija i muderis, između ostalog i u Meki. Arap-hodža je, dakle, bio prvi kurra hafiz u Sarajevu a vjerovatno i u Bosni i Hercegovini te nama jedini poznati veliki muhaddis tog vremena. Budući da su i on i oba njegova sina neko vrijeme živjeli i djelovali u Sarajevu, izgleda da ih je nešto posebno vezalo za Bosnu.¹

Završna razmatranja

Prema istraživanju i konstataciji cijenjenog hfz. Hase Popare, jasno je da ovaj podatak, barem za sada, portretira naše prve dodire i susrete sa jednim kurra hafizom i poznavaoцем *Šatibijje*. Međutim, pored toga, ovo istraživanje naslućuje i nudi odgovor na pitanje: Zašto je kroz cijelu našu islamsku povijest izučavanje sedam kira'eta i *Šatibijje* dominantno u odnosu na izučavanje deset kira'eta i drugih kira'etskih djela prema kojima se isti izučavaju!? Naime, prvi susreti su veoma značajni i puni simbolike kako u životima pojedinaca tako i u životu zajednice. Ako su obostrano prihvaćena, prva iskustva i dodiri ostavljaju duboke tragove i grade gotovo neprolazna sjećanja. Na temeljima takvih sjećanja nastaju čvrste i stabilne tradicije i običaji, u ovom slučaju znanstveni. Dakle, možemo kazati da naša sklonost, ali i dugovječnost izučavanja sedam mutevatir kira'eta i *Šatibijje* na ovim prostorima proizilazi upravo iz prvog susreta i dodira sa kira'etskim učiteljem čija je uza specijalnost bila ova oblast. Na koncu, pretraživanje rukopisne građe i prepisa *Šatibijje* i komentara na nju u posjedu Gazi Husrev-begove biblioteke rezultiralo je sljedećim zaključcima:

- dobili smo precizan uvid u broj prepisa *Šatibijje* i njenih komentara;
- brojnost sačuvanih prepisa ide u prilog konstataciji da izučavanje *Šatibijje* i sedam kira'eta dobro prednjači u odnosu na druga kira'etska djela ili pak deset kira'eta;
- preferiranje izučavanja *Šatibijje* i sedam kira'eta potvrđuje i sam

broj kurra hafiza na ovim prostorima kroz našu sveukupnu islamsku povijest do danas.

Također, u djelima koja govore o hafizima, kurra hafizima i kira'etskoj nauci, a koja spomenutu tematiku obrađuju za posljednjih 150 godina, vidljivo je da je u ovom periodu Bosna i Hercegovina kontinuirano imala velike učitelje kira'etske nauke, i u ovoj vremenskoj dekadi broj kurra hafiza sedam kira'eta i poznavalaca *Šatibijje* prednjači u odnosu na druge spomenute. Vrijedi napomenuti da su bosanski kurra hafizi najčešće bili plod "mekanske", "medinske", "kairske" i "istanbulske" škole kira'eta. Ipak, neki naši kurra hafizi su prenošenjem ovog znanja na svoje sunarodnjake doprinijeli nastanku dovoljno dugog lanca nanizánog od kurra hafiza "bosanske" škole kira'eta što nam daje za pravo govoriti o svojevrsnoj bosanskoj kira'etskoj silsili. (Fazlić, 2006; Gološ, 2014)

Na tragu navedenog, korisno i zanimljivo bi bilo ispitati tragove naših prvih dodira s učiteljima fikha, akaida, tefsira, tesavvufa, filozofije i sl., rasvijetliti njihov znanstveni autoritet i kredibilnost te na temelju toga jasno artikulirati narativ da smo mi jedna muslimanska zajednica koja je davno zasjala na znanstvenom nebu ummeta. Naše ustezanje i šutnja spram ovoga često budi ambicije i daje hrabrost "novim učiteljima" da Bošnjake trebaju ne samo učiti prohodavanju ili prvim koracima u islamu, već i da ih treba prevoditi u islam.

Što se tiče savremenih trendova i položaja kira'etske nauke i izučavanja kira'eta kod nas, primjetan je povećán interes za hifz Kur'ana što je preduslov za stvaranje ambijenta i baze iz koje bi se regrutirali talentirani hafizi koji imaju stremljenja za daljnje napredovanje. Tragom navedenog, posljednjih nekoliko godina Bosna i Hercegovina je dobila nekoliko kurra hafiza. Međutim, taj broj može biti mnogo veći s obzirom na kadrovske, infrastrukturne i materijalne potencijale koje posjedujemo, a kojima bi se mogao napraviti iskorak

¹ Do ovih informacija smo došli nakon razgovora sa uvažénim hfz. Hasom ef. Poparom, koji je potom o ovoj temi u dnevnom listu *Oslobođenje*, objavljenom 15. aprila 2017, objavio autorski rad u vidu intervjua pod nazivom "Arap-hodža, prvi sarajevski muftija, učitelj sultana".

više. U tom smislu, vrijedno bi bilo da se poduzmu konkretni koraci na nivou Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koja bi preko postojećih fakulteta ili osnivanjem instituta i sl., osigurala uslove za proučavanje sedam ili deset kira'eta. Time bi

učinila mnogo na programski, akademski i institucionalno uređenom sistemu izučavanja kira'eta Kur'ana. Institucionalna briga bi u vremenu znanstvene neodgovornosti i plagijatorstva bila nemjerljiv doprinos u sprečavanju poigravanja s ovom

znanosti koja je prije svega veliki emanet pred Bogom Uzvišenim. U konačnici, bio bi to korak vrijedan pažnje kojim bi se, a vrijeme je za takvo što, prešlo s praga sažetka i osnove na znanstvena usavršavanja najvišeg ranga.

Literatura

- Dobrača, Kasim (2000). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo*, sv. I, London: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe; Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Fajić, Zejnil (1991). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo*, sv. III, Sarajevo: El-Kalem.
- Fazlić, Fadil (2006). *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Gološ, Dževad (2014). *Izučavanje kiraeta u Bosni i Hercegovini, historijski pregled*, Mostar: Dār al-Qur'an.
- Lavić, Osman (2010). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo*, sv. IX, London: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe;
- Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Popara, Haso (2017). "Arap-hodža, prvi sarajevski muftija, učitelj sultana". *Oslobodjenje*, od 15. aprila 2017.
- Popara, Haso (2001). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa / Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo*, sv. IX, London: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe; Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

الموجز

دراسة الشاطبية والقراءات السبع في البوسنة والهرسك

علي رحمن

هدف هذا المقال هو دراسة مخطوطة الشاطبية وشروحها المعتمدة والموجودة في أرشيف مكتبة الغازي خسرويك الإسلامية في سراييفو. لقد قدمت نتائج الدراسة أجوبة عن بعض الأسئلة المهمة مثل: لماذا تدرس في البوسنة والهرسك القراءات السبع المتواترة أكثر من القراءات العشر، ولماذا تدرس القراءات من الشاطبية أكثر من أي كتاب آخر يبحث في القراءات؟ لقد قادتنا هذه الدراسة إلى أول حافظ للقرآن الكريم بالقراءات في البوسنة والهرسك. كما التفتنا بإيجاز إلى الوضع الراهن ومستقبل دراسة الشاطبية وقراءات القرآن الكريم في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: الشاطبية، مكتبة الغازي خسرويك الإسلامية، المخطوطات، القراءات، حافظ القرآن الكريم بالقراءات.

Summary

STUDY OF SHATIBIYYAH AND THE SEVEN QIRAATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Alija Rahman

The present article aims to research the manuscripts of *Shatibiyyah* and the relevant commentaries of the same that are found in the archives of Ghazi Husrev-bey Library in Sarajevo. As a result of this research, we found the answers to some important questions like: Why is the study of the seven mutawatir qiraats, rather than ten mutawatir qiraats, more common practice in Bosnia and Herzegovina and why is it that *Shatibiyyah* is given preference and used as the most common source for the study of qiraat here? This endeavour brought to our knowledge some data about the first qurra hafiz in Bosnia and Herzegovina. We also present here some views of the present condition regarding the study of *Shatibiyyah* and the qiraats of the Qur'an-e-Kareem in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Shatibiyyah*, Ghazi Husrev-bey Library, manuscripts, qiraat, qurra hafiz